

*Prof. dr Todor Kuljić
Filozofski fakultet
Beograd*

Izmišljanje prošlosti na Zapadnom Balkanu

Der Zusammenfassung: Die Erfindung der Vergangenheit auf West Balkan

In diesem Aufsatz wurden E.Hobsbawns Thesen über den sozialen Bandit und über die erfundenen Traditionen in der Aufklärung der Vergangenheitspolitik auf West Balkan genutzt. Auf dem Balkan sind nicht alle Traditionen und Symbolen erfunden, sondern ist zwischen alten und neuen Traditionen, zwischen Mischformen und Übernahmen zu unterscheiden. Obwohl die erfundene Traditionen keine blosse historische Fiktionen sind, wird noch heute die Vergangenheit sehr oft im Dienste der verschiedenen Gruppen und Klasseninteressen verfälscht. Dabei die verwandte Narration und Figuren (die Form) bei verschiedenen Nationen verschiedene Inhalte bedecken. Es sind hier die positive wie auch die negative nationale Stereotypen und Konstruktionen, die Rhetorik der erfundenen Traditionen und ihre Symbolen, der grenzenhafte Antiorientalismus bei den Serben, den Kroaten und den Slowenen, wie auch die Erfindung der Traditionen in der heutigen mazedonischen Geschichtspolitik dargestellt. Die erfundene Traditionen steigern durch die Kollektivsymbolik das nationale Zusammengehörigkeitsgefühl von der westbalkans Nationen, legitimieren vorhandene Institutionen und Autoritäten und etablieren wesentliche Wertstrukturen. Der retrospektive Fatalismus ist als Grundkontext bei der Erklärung des Zusammenbruchs von ehemaligen multinationalen Jugoslawien und in der Erfindung der Traditionen bei allen neuen Westbalkansstaaten bemerkbar.

Die Schlüsselwörter: Die erfundene Vergangenheit, die Narration, die Figuren, die nationale Stereotypen, der grenzenhafte Antiorientalismus, der retrospektive Fatalismus

Sažetak:

U izlaganju su primenjene Hobsbomove teze o socijalnom banditu i o izmišljanju tradicija kod tumačenja iskrivljavanja prošlosti na Zapadnom Balkanu. Prošlost je iskrivljavana u službi različitih grupnih i klasnih interesa, a srodna naracija (forma) pokrivala je najrazličitije sadržaje. Prikazani su pozitivni i negativni nacionalni stereotipi, retorika izmišljene prošlosti i njeni najvažniji simboli, graničarski antiorijentalizam kod Srba, Hrvata i Slovenaca, izmišljanje tradicije u BJRM, a retrospektivni fatalizam uočen je kao osnovni kontekst tumačenja sloma SFRJ i izmišljanja prošlosti kod svih novih država zapadnog Balkana.

***Ključne reči:** izmišljanje prošlosti, naracija i figure, nacionalni stereotipi, graničarski antiorijentalizam, retrospektivni fatalizam*

Možda razumevanje važnosti problema iz naslova već na početku može olakšavati pominjanje činjenice da je pre nepunih stotinu godina na prostoru od Trsta do Urala postojalo samo 6 od današnjih 23 država (Hobsbaum, 2003, 287). A s obzirom na to da je novim državama uvek potrebna i nova prošlost, to ovaj podatak sam po sebi donekle objašnjava rasprostranjenost istorijskog maštanja. Da pomenutu aktivnost nisu pratili genocidi i progoni, najčešće pravdani istorijskim pravom na teritoriju, izmišljanje prošlosti bilo bi svakako manje dramatična, a više zabavna okolnost. Zbog otvorenog ili latentno prisutnog revanšizma politizovana prošlost možda je nasušniskiji element nacionalističkih ideologija. Ako ne postoji odgovarajuća prošlost, ova uvek može biti izmišljena. Prošlost pravda sadašnjost i na taj način što pruža slaviju pozadinu sadašnjici koja nema šta da slavi (Hobsbaum 2003,16; Niče 1979, 21). Stanovnici zapadnog Balkana krajem 20. veka brutalno su se osvedočili kako kolektivno pamćenje proizvoljno kroje strateške političkih elite. Fabrikovani osećajni moralistički

mitovi uspešno su preokrenuli masovnu svest i aktivirali latentnu konfliktnost ovoga prostora. Istraživanja istorijsko strateških konstrukcija nove prošlosti mogu pomoći razumevanju uslova pod kojima različite kognitivne mape postaju dominantne u različitim društvima i stvaraju različite kulture sećanja između širokih emotivnih amplituda - izгона i bratimljenja. Da bi se objasnila permanentna revizija slike prošlosti treba uočiti polje strateških akcije političkih elite, gde se suočava i sukobljava kolektivno pamćenje jedne nacije sa pamćenjem drugih. Dakle, pitanje je koji društveni akteri su kadri da legalno menjaju kolektivno pamćenje? Koliko su ti naponi legitimni, odnosno koliko su u skladu sa zaštitom nadpolitičkih vrednosti međunacionalne tolerantnosti, uzajamnog uvažavanja, jednakosti i mira? Kakva je saznajna vrednost novih dekretiranih prošlosti? Kojim mehanizmima i simbolima se nameće novo pamćenje? Kakva je uloga kolektivnog pamćenja kada grupa od sukoba prelazi na saradnju? Koji udeo pamćenja može konstruisati politička elita, koji deo može menjati, a koji deo je otporan manipulaciji? U kojim uslovima su pojedinci spremniji da izmene vlastito vidjenje istorije? Snažna revizija slike prošlosti na Zapadnom Balkanu krajem 20. veka najbolja je laboratorija za istraživanje pravilnosti kolektivnog pamćenja.

Odmah treba reći da se nova revizija prošlosti odvija u novom opštem sklopu globalizacije. Multinacionalnom kapitalu, kao strateškoj eliti globalizacije, nije nužna objektivna istina o prošlosti, već dozirana idejna saglasnost, koja ne bi remetila širenje EU. U različitoj meri izraženo novo balansiranje prošlosti izvana ide naruku rehabilitovanju najrazličitijih konzervativnih i reakcionarnih struja (kvislinških). Interesi globalizacije u osnovi glajhšaltuju balkansku prošlost i diktiraju reviziju istorije, a vreme će pokazati uspeh ovog napora. Američki istoričar Toni Džad sumnja u mogućnost ujedinjenja Evrope upravo zbog neugasive snage njene žive istorije. Činjenica je da istorijsko sećanje danas više deli nego što ujedinjuje prostor koji multinacionalni kapital nastoji da poveže.

U odgovoru na pitanje kako društva stvaraju prošlost prilično jasno se razlikuje konstruktivizam od nehomogenih ideološkokritičkih teorija o kulturnoj hegemoniji. Ova napetost može se delom razumeti razlikom između Dirke i Marksa. Dirke je proučavao klasno neutralni uticaj kolektivne

svesti, a Marks je isticao ulogu interesa vladajuće klase kod formiranja slike o prošlosti. Na njihovom nasleđu Albvaš i Gramši branili su oprečne teorije društvene proizvodnje znanja.

Za razliku od klasno neutralnog konstruktivizma, ideološkokritički pristup ističe plansku državnu instrumentalizaciju prošlosti, a ne toliko spontanu aktivnost organizovanih ili neorganizovanih grupa koje preko prošlosti štite identitet. Kolektivno pamćenje planski kroje i usmeravaju pre svega strateške političke elite, a ne obične grupe. To čine direktno ili indirektno radi zaštite interesa vlasti, a ne zbog osiguranja identiteta grupe. U cilju održanja klasne vladavine fabrikuju se osećajni moralistički mitovi koji osiguravaju lojalnost podvlašćenih. Službena istorija nije konstrukcija koja osigurava identitet grupe niti se prihvata manje ili više spontano, nego se oblikuje i monopolski nameće radi zaštite interesa vladajućih grupa. Da bi se objasnila permanentna revizija slike prošlosti treba uočiti najpre polje strateške akcije političke elite, gde se antagonistički sukobljava pamćenje jedne klase sa pamćenjem druge, a zatim i izmenjenu globalnu epohalnu svest. Na pitanje koje društvene snage mogu menjati prošlost, ovaj pristup daje konkretniji odgovor od konstruktivista? To su pretežno vladajuće grupe manje ili više antagonistički suprotstavljene podvlašćenima. Glavni mehanizam koji utiče na kolektivno pamćenje jeste država. Pri tome treba razlikovati sadržaje prošlosti koje može konstruisati vladajuća klasa ili elita, od onih koje može samo menjati, kao i "ostatke prošlosti" koji su otporni prema manipulaciji. Od vrste krize zavisi spremnost pojedinaca da izmene vlastito viđenje istorije. Glavno delo iz ideološko-kritičke struje, gde su izneta načela ovog pristupa, je zbornik "Izmišljanje tradicija" iz 1983 (Hobsbom, Rejndžer 2002), a sličan pristup uočljiv je i u radovima drugih pisaca (Konerton 2002; E.Zerubavel 2003; Shida 1999; H.Walton 2000; Riegel 2000). Na sličan način pokazano je kako su u raznim državama izmišljane tradicije kao važan sadržaj klasnih ideologija. Tradicije, ceremonijali i jubileji izmišljeni su da bi se osigurao kontinuitet sa prošlošću i podstakla mobilizacija različitih grupa, slojeva i klasa. Izmišljanje prošlosti po pravilu je neodvojivo od isticanja neprijatelja.

Na etnički izmešanom prostoru Zapadnog Balkana prošlost se krajem 20. veka podjednako izmišljala i rekonstruisala (1) u cilju razgraničenja

od srodnih nacija, i (2) radi predstavljanja svetu u naročito misionarskom svetlu. Nacionalizmi na različite načine kombinuju različite obrasce izmišljanja prošlosti. Izmišlja se ili doteruje (1) objašnjenje porekla nacije, (2) način njenog opstanka i (3) istorijski žrtveni učinak. Kod pomenutih nastojanja smišljeni zaborav tamnih senki prošlosti nacije prati izmišljanje njenih svetlih strana, pa je to razlog zašto napredak istorijskih proučavanja često ugrožava nacionalna osećanja (E. Renan). Pri tome se istovremeno drugima prebacuje izmišljanje, pa prigovor o "izmišljenim" nacijama odriče utemeljenost u prošlosti rivalskoj naciji (Milosavljević 2002, 199). Mitove koji se koriste kao razgraničavajući mehanizmi u balkanskim društvima norveški istoričar Pal Kolsto podelio je na mitove o samosvojnosti (*sui generis*), o predziđu (*ante murale*), i o starini (*witiquitas*) (Kolsto 2003, 13). Drugim rečima vlastiti narod predstavlja se kao potpuno različit od susednih, jer je imao sudbinsku ulogu u odbrani danas priznatih vrednosti i civilizacija i duboke istorijske korene. Ideološke vrednosti ove vrste treba ipak sagledavati u sklopu šire globalne celine nove izmišljene istorijske polarizacije. Novostvorena prošlost bila je potrebna novim balkanskim državama (nema suvereniteta bez istorijskog kontinuiteta), ali je bila i odgovor mnogim negativnim stereotipima koji su o Balkanu takođe smišljeno stvarani u Zapadnoj Evropi i SAD. Naime, krajem 20. veka sukobila su se dve neobično aktivne istorijsko političke retorike: s jedne strane ona koja je izmišljala i doterivala antiorijentalnu prošlost novih balkanskih država, i s druge retorika balkanizma koju je oživeo Zapad, a u čijem je središtu stereotip o iracionalnoj varvarskoj periferiji civilizovane Evrope. S jedne strane je prošlost Balkana predstavljana kao kontinuitet varvarstva čime je zapadni kapitalizam gradio utisak o vlastitoj beskonfliktnosti, a s druge su balkanski narodi sebe predstavljali kao čuvare kapije zapadne civilizacije tražeći priznanje i podršku u državnom osamostaljenju od srodnih naroda. Na jednoj strani je Balkan viđen kao izvor nestabilnosti i opasno "bure baruta", a na drugoj kao žrtva. Kod oba nastojanja vidljiv je napor izmišljanja, a neobičan značaj ima pripovedački način izlaganja – naracija. Instrumentalizacija prošlosti nezamisliva je bez osmišljavanja, različitog akcentiranja, selektivnog odbira po dramskom obrascu i obaveznog emocionalizovanja izabrane prošlosti. Ubedljiva naracija uklanja zbunjenost publike, glača sklad iznetih sadržaja, neutralizuje slučajno i

uspešno prevodi nepregledno i kontingentno u logički i smisaono razumljivi "deterministički" sklop.

Pomenuto nastojanje podjednako je prisutno kod naracija o Balkanu i kod unutarbalkanskih naracija. Govor o "balkanskom mentalitetu, balkanskom primitivizmu, balkanizaciji, vizantizmu i pravoslavlju" ne koristi se samo na Zapadu, već i u unutar Balkana za međusobno razgraničavanje. "Te termine, kao i orijentalistički okvir uopšte, često koriste čak i oni koji njima bivaju omalovažavani, što ukazuje na hegemonističku prirodu pojmova o kojima je reč (Bakić Hejden 1999). Iako su prvobitno bile začete u jednom poetskom sklopu, mnoge epske predstave o "nama" i "njima" i stavovi prema "nama" i "njima" stavljeni su u politički kontekst nacionalističkih diskursa 19. i 20. veka. Ovi novi, van-literarni sklopovi otkrili su određene strane epske priče i heroje koji su izgleda najneposrednije "govorili" o problemima naroda u datom istorijskom trenutku (Bakić-Hejden 1999). Kod tumačenja ovih sklopova ne može se zastati samo na odgonetanju semantičkih mogućnosti ili dvosmislenosti narativne strukture, nego ovu treba tumačiti uticajnim interesima vladajućih grupa. Lišena kritika ideologije dekonstrukcija mitova ostaje književna kritika.

Izmišljanje pozitivnih stereotipa

Bilo bi pogrešno misliti da su samo negativni stereotipi dokaz o lakoj instrumentalizaciji prošlosti. To mogu biti i pozitivni. Britanskim vojnicima u Prvom svetskom ratu nije baš bilo sasvim jasno zašto su im Srbi najprirodniji saveznici na Balkanu, jer je do tada u V. Britaniji bio aktivan stereotip o Srbima kao primitivcima i kraljeubicama. Naime, još od 1830-tih godina, kada se Rusija pojavila kao ključni akter balkanske politike, V. Britanija je sledila prilično doslednu politiku podrške najvećem neprijatelju Srbije - Osmanskom carstvu. Nije se bez razloga slutilo da bi južnoslovenske nacionalne države bile prirodni saveznici britanskog rivala, Rusije. Zato su Turci u britanskom javnom mnjenju dugo predstavljani kao plemenite i civilizirane aristokrate, dok su pravoslavci, njihovi slovenski podanici, prikazivani kao sirovi banditi (Kolsto 2003, 32). Međutim, tokom Prvog

svetskog rata, V. Britanija iznenada sklapa savez sa Srbijom i Rusijom protiv Turaka, pa je na brzinu valjalo sklopiti sasvim drugu priču. U sklopu novog savezništva mala Srbija ocenjena je kao zemlja koja stoji na poziciji od svetskog značaja: ona je čuvar kapija između planinskih lanaca, i stoga je izuzetno ugrožena. Novi položaj Srbije sada je poređen je sa mitskim prizorom otpora Davida Golijatu (Kolsto 2003,32). Naravno da nije kritička nauka tražila reviziju prošlosti Balkana, nego su presudni bili britanski interesi. Lišena tradicionalizovanih i mitiziranih etničkih spona sa Evropom V. Britaniji bilo je lakše nego drugima da izgradi pragmatično načelo: nema večitih neprijatelja, večiti su samo britanski interesi. Po svemu sudeći i danas je to okvir britanske prerade prošlosti evropskih naroda. Slična pragmatička graničarska metafora sreće se znatno ranije. Kada je 1521. Beograd, ključ Ugarske, pao u turske ruke, već iduće godine je na Saboru hrišćanskih zemalja u Nirnbergu u novembru 1522. za Hrvatsku upotrebljen naziv *Zwingermaurer* (tvrđava), a nadvojvoda Ferdinand Habsburški je rekao da "viteški hrišćanski narod" Hrvata "poput štita" stoji ispred Štajerske, Koruške i Kranjske, i cele srednje Europe i zapadnoga hrišćanskog svijeta (Žanić 2003,167). Sugeriranje Hrvatima njihove sudbinske misije bilo je u službi buđenja svesti o izuzetnoj ulozi Hrvata i instrumentalizacije hrvatskog hilijazma u odbrani hrišćanske Evrope. Kod svakog emotivnog vrednovanja Balkana, bilo u obliku pozitivnih ili negativnih stereotipa, prepoznatljivi su interesi hegemonih sila.

Pri tome je truizam reći da moćni mediji tvore i nameću ne suvoparnu nego dramski uobličenu sliku prošlosti. Svaka istorijska svest formira se kao unutrašnja povezanost tumačenja prošlosti, poimanja sadašnjice i očekivanja od budućnosti (K. Jeismann 2002). Jezičko simbolička konstrukcija ova veze po pravilu ima društveno prihvatljivu narativnu strukturu (Straub 1998, 117). U krizama pojačane nade uprte u budućnost još više oblikuju ovu vezu struktuirajući nepregledno i nepredvidljivo po dramskim obrascima pozitivnih i negativnih junaka. Kod toga treba dodati da na ovaj način prošlost ne izmišljaju samo vladajuće nego i podvlašćene grupe. I ovde važi pravilo da ne samo što se skoro uvek sećamo značajnih dešavanja kao članovi grupe, nego i vlastitu grupu poimamo činom sećanja. Još 1959. E. Hobsbom je razvio model "Socijalnog bandita" kao obrazac klasno uslovljene

izmišljene prošlosti podvlašćenih. Američki gramšijanski sociolog Ričard Sleta pokazao je oblike primene ovog Hobsbomovog idealnog tipa (Slatta 2004). Socijalni bandit (buntovnik, odmetnik, hajduk) bio je uvek za državu i feudalne gospodare zločinac, ali za podvlašćene slojeve junak, osvjetnik i borac za pravdu. Na jednoj strani bila je kriminalizacija otpora, a na drugoj izmišljena ili selektivna idealizacija, ulepšani mit o zaštitniku borcu, koji je zadovoljavao psihološku potrebu sirotinje za zaštitom od pljačke i krize. Vizija socijalnog bandita iskazivala je klasni otpor seljaka vlasti. Slika zaštitnika koji oduzima moćnima i pravedno deli sirotinji uvek je bila simptom nezadovoljstva seljaštva. Hajduci nisu imali socijalni program, niti su težili klasnom oslobađanju, već su se pojedinačno svetili ubijajući lokalne tirane. Ovaj tip idealizovanog klasnog zaštitnika, zapaža Sleta, sreće se širom sveta, od Kine do SAD: balkanski hajduci, Robin Hud, Bili Kid, Pančo Vila, itd. U etičkom pogledu slika socijalnog bandita iskazuje prirodnopravnu formulu da nasilje protiv nasilja i nije nasilje.

Kod narodnog pamćenja širom sveta sreću se ulepšane predstave etničko-klasni odmetnika koje su jataci seljaci štitili i o kojima su pleli mitove. Izmišljeni i stilizovani plemeniti buntovnici iskazivali su nostalgичno mitiziranje "slobode, herojstva i sna o pravdi". Pozitivne slike socijalnih bandita u baladama i epovima uglavnom su usmeno negovane kao plod mašte. Romantiziranje odmetnika-zaštitnika teklo je i u sklopu nacionalističke retorike koju su vlasti katkad podsticale, ali i sputavale. Stereotip o plemenitom banditu bio je s jedne strane plod gradskog romantizovanja seljačke usmene tradicije za vlastite književne i političke ciljeve. Prenosio se se pretežno usmenim pamćenjem, prepričavanjem i opevavanjem. Osnovno je selektivno pamćenje, čiji se izbor stalno menja. Brazilsko urugvajske mitovi o kaudilju heroju skrojili su pogranični federalisti, ulepšanu pripovest o Panču Vili meksički gaučosi, Robina Huda deklasirani engleski seljaci, Marka Kraljevića i Starinu Novaka srpska podvlašćena raja. Seoske legende vremenom su se menjale, ali su uvek iskazivale težnju sirotinje i podvlašćenih etničkih grupa za pravdom.

Poznato je da je za razumevanje svakog mita bitan kontekst, tj. prepoznavanje potreba konkretnih grupa za isticanjem određenih vrednosti u

određenom dobu. U dramskom, narativnom ili muzičkom obliku mitovi i balade deluju još ubedljivije i bude osećanja koja dodatno učvršćuju "uverljivost" i bude nadu. I kod izmišljenih i idealizovanja klasnih zaštitnika teme su univerzalne: smrt, izdaja, napad, ljubav, itd. Mit o "Bili Kidu" stvoren krajem 19. veka u SAD bio je donekle ekvivalent britanskom mitu o plemenitom hajduku Robinu Hudu. Pri tome je, po pravilu, odnos vlasti i podvlašćenih prema idealizovanim zaštitnicima bio različit. Vlast je uvek osuđivala političke buntovnike kao bandite, od gaučosa Rio de la Grande do Panča Vile i Če Gevare. U holivudskoj filmskoj produkciji je npr. upadljivo mitiziranje agresivnih napada Indijanaca na vozove, kojih u stvarnosti skoro da i nije bilo (Slatta 2004). Pod uticajem Hobsboma i M. Mendelzon je rekonstruisao klasnu osnovu mita argentinskog nacionalizma u 19. i 20. veku u čijem središtu je seoski heroj - gaučo (Mendelzon 2002). Na jednoj strani bio je gaučo, kao seoski heroj koji se protivio gradu, a na drugoj gaučo kao simbol nacionalnog heroja. Iako su ovaj lik romantičnog zaštitnika seljaka stvorile niže klase, ipak su ga uspešnije iskoristile vladajuće klase, jer je gaučo postao manipulativni simbol elita u nostalgичnom podsticanju nacionalizma. Na sličan nači je i legenda o hrvatskom mitskom istarskom dobrodušnom džinu Velom Joži u izvornom obliku iskazivala otpor kmetova i robova protiv domaćih i mletačkih plemića i glavara, da bi danas van klasnog konteksta bila instrumentalizovana u službi mladog hrvatskog suvereniteta. Izmišljenu legendu uvek i svuda u razne svrhe koriste različite klase. Pri tome je retorička struktura legendi (stilizovanje poželjnih vrednosti i njihovo saobražavanje pojedinim slojevima) često indikativnija nego udeo mitskog u njima. U tom pogledu na Balkanu je hajdučija dugo epski mitizirana uz gusle kao patriotski, plemeniti i socijalni otpor vladajućim turskim feudalnim grupama, iako je nakon toga i knez Miloš gonio hajduke. To što kod Srba nema pesama o hajdučkom otporu vlasti svog naroda, nego samo o otporu strancima, svedoči o tome da je stereotip o plemenitom hajduku vlast širila samo kada je bio uperen protiv strane, a ne i protiv domaće vlasti. Skupljajući ove pesme V. Karadžić je dizao moral ustaničkoj srpskoj vojsci, ali je preko heroiziranja prošlosti pravdao i kasniju srpsku vlast. Kostur Kosovskog i hajdučko-uskočkog epskog ciklusa je mitska dramatizacija nacionalnog oslobođenja i socijalne pravde uokvirena ponajviše biblijskom naracijom. Kod raznih zemalja je socijalni otpor seljaka protiv vlasti mitiziran kao plemenita pobuna. Raznovrsne

neutralizacije nelegalnosti odmetnika važne su za razumevanje vrednosti društva sadržanih u modelima o "socijalnom banditu" (Slatta 2004).

Veberovski rečeno, premda nelegalni, hajduci su bili legitimni. Dakle izmišljanje plemenitih hajduka nije konstrukcija radi jačanja identiteta, nego se javlja u periodima razočarenja i kriza kao simbol zaštite siromašnih. Siromašni su koristili hajdučiju kao "oružje slabih". Nasilje protiv nasilja nije poimano kao nasilje. Provokativni Hobsbaumov model "socijalnog bandita" nije primer konstruktivističkog nego ideološko kritičkog tumačenja mitiziranih težnji podvlašćenih.

Graničarska martirologija

Nacionalizam je verovatno najsluženiji i najmanje prozirni idejni sklop kod izmišljanja mitova jer iskazuje najrazličitije klasno slojne interese. Ovde će biti razmotrena samo jedna karakteristična verzija izmišljanja prošlosti na Balkanu. Kao što zanimanje za Balkan traje samo onoliko koliko i ratovi (Goldsvorti 2003, 46), na sličan način su isti ratovi brutalno podstakli kritiku izmišljanja prošlosti u nizu novih istraživanja. Da nije bilo rata možda bi ostale neistraženi neke važni obrasci kod instrumentalizovanja prošlosti, čije razjašnjenje mir ne bi toliko iziskivao. Koliko god da je rat na Balkanu bio idealni tip instrumentalizovanja prošlosti, toliko je bio i snažan podsticaj razjašnjenja ove instrumentalizacije. Nije teško uočiti da je kod priprema za rat i u ratnoj propagandi upotreba prošlosti mnogo prozirnija nego u miru gde je ideologizacija ove vrste posrednija i skrivenija. U ratu je brutalno obelodanjena činjenica da je upravo onaj deo Zapadnog Balkana, koji je najviše trpeo etničko čišćenje, ustvari stolicima bio vojna granica dve imperije. U ovom graničnom prostoru stvoreni su i dugo nepriznati nacionalni mitovi sredinom 19. veka u kom su prisutni motivi spašavanja Habzburške imperije (Slovenci), katoličanstva (Hrvati, Mađari) ili hrišćanstva (Srbi). Sa stanovišta dugih procesa (u kojima se mitizacija taložila u raznim oblicima kulturne svesti, od fresaka do gusala) i poslednje etničko čišćenje je u određenom smislu posredna posledica pomenutog imperijalnog nasleđa i graničarskog mentaliteta. Kod pomenutih mitova treba uočiti napor za radikalnim razgraničavanjem od Osmanskog

carstva i strah od islamizacije koji se prevazilazi pojačanim poistovećivanjem sa Zapadom preko vlastitih misionarski rastumačenih *ante murale* mitova.

Stolećima nagomilano iskustvo koje je na različite načine osmišljavano u kolektivnoj graničarskoj oslobodilačkoj i martirološkoj svesti nije moguće brzo niti dekretima izmeniti. U tom pogledu teško je verovati u bržu delotvornost novih kulturnih naloga iz Brisela. Naime, 1997. Savet Evrope preporučio je da prošlost Balkana treba u udžbenicima istorije prikazivati na novi način. Srž preporuka je da težište prošlosti ne treba da budu osetljivi momenti balkanske istorije, nego bi udžbenici istorije trebalo da ističu kulturno-istorijske spona i prožimanja na Balkanu, a ne ratove i oslobodilačke mitove. Trebalo bi izbegavati "teško sećanje" na taj način što će se "rastegnuti" didaktički okvir prošlosti: ratove treba pomeriti iz jezgra naracije na njene rubove da bi se kao glavni okvir istakle istorije kulture, civilizacije i umetnosti. Na taj način bi trebalo oslobodili čitanke vekovima gomilanih mržnji, koje olakašavaju obnove nacionalnih mitova. Koliko god bila razumna, nije teško uočiti da ova evopska preporuka nije lišena iluzija. Postavlja se, naime, pitanje kako preakcentovati balkansku svest o prošlosti, ako se ima na umu da su mitski oslobodilački sadržaji duboko utkani u glavne oblike kulturne svesti njenih naroda (umetnost, književnost, kinematografija i sl.). Komunističko dekretiranje prošlosti sledilo je drugi obrazac. Tu je oslobodilačka nacionalna kultura preusmerena u klasnu, borbenost se nije izgubila nego je nadnacionalna solidarnost radničke klase kanalisala mnoge stare mržnje u drugom pravcu. Sa urušavanjem socijalizma propalo je dekretirano komunističko potiskivanje konfliktnog potencijala balkanske prošlosti i uz to dodatno izazvalo reaktivni eksplozivni udar potisnutog nacionalizma. Premda su komunisti držali Balkan u nezamislivom međunacionalnom miru skoro pola stoleća, njihova radikalno sekularizovan a svest o klasnoj prošlosti nije ublažavala nego negovala opšti borački mentalitet koji je na prvoj burnoj evropskoj prekretnici razvoja iznova eksplodirao. Po svemu sudeći poluvekovni međunacionalni mir na Zapadnom Balkanu bio je odveć kratko razdoblje da bi se trajnije ublažili ili presekli dugi ritmovi vekovima taloženih konfliktnih oslobodilačkih pretenzija malih slovenskih naroda.

O tome ne svedoči samo nova dekretirana restauracija prekomunističkih mitova, nego i brzina njihovog oživljavanja i prihvatanja. Graničarski antiorijentalizam je okvir prerade prošlosti kod Mađara, Hrvata, Slovenaca i kod Austrijanaca: u središtu je nacija koja se žrtvuje braneći imperiju ili konfesiju. U Mađarskoj je ova politička mitizacija bila nešto ambivalentnija jer i novi mađarski historičari (slično romantičarima iz 19. veka) pokazuju interesovanje za azijsko poreklo Mađara. U mitu o Atili, mađarski nacionalisti svoju naciju predstavljaju kao naslednike ponosnih, surovih i zastrašujućih Huna, dok u mitu o Svetom Stefanu ovog blagog i pobožnog sveca prikazuju kao samo otelovljenje svoje nacije. Oprečni mitovi ipak se zajedno sprežu u nacionalnoj doktrini: mit o Atili daje Mađarima "pravo" na potčinjavanje drugih naroda, dok im mit o Svetom Stefanu daje mandat da ih civiliziraju (Kolsto 2003, 25). Azijski Huni okruženi slovenskim morem koristili su različite mitove da bi očuvali mađarski identitet i oduprli se asimilaciji. Uprkos vlastitom azijskom poreklu, Mađari mitologiziraju Mohač kao sudbinsku bitku za odbranu Zapada od Istoka. Graničarski antiorijentalizam uočava se kod žrtvenih mesta sećanja (predziđa) raznih naroda: Poatje, Kosovo, Mohač, Sisak, Krbavsko polje. Da bi granice bile samorazumljive i prirodne biraju se reke: Kupa je granica (za Slovence), Drina (za Hrvate), Dunav (za Mađare) i sl. U sklopu antiorijentalizma kod Hrvata i Srba javlja se čak turkofilna crta u pokušaju da Muslimane integrišu u hrvatsvo i srpstvo. Banalnost je u jezgri geografije nacionalnog pamćenja i topografskog struktuiranja prošlosti.

Izgleda da je u slovenačkoj varijanti graničarski antiorijentalizam kod izmišljanja prošlosti postao važan tek 1990-ih, ali ne trajno. Tako je 1993. slovenačka desničarska vlada službeno obeležila četiristo godina bitke kod Siska (1593), gde su austrijske jednice sastavljene pretežno od Hrvata i Slovenaca pobedile vojsku Hasan Paše (Baskar 2003). Na ovom jubileju grupa slovenačkih oficira promovisana je u "heroje desetodnevnog rata". Jubilej je iskorišćen da se uputi poruka Evropi da su je upravo slovenački vojnici, a ne neki drugi, svojevremeno spasili, upozorava antropolog iz Ljubljane Bojan Baskar. Ovaj jubilej korišćen je poslednjih godina i kao "argument" za zabranu gradnje džamije u Ljubljani. Ipak izgleda da *ante murale* metafora u Sloveniji danas više nije aktuelna.

Kod prekrajanja prošlosti treba uočiti još jednu pravilnost. Naime što je manja kulturna razlika između dve nacije koje teže razdvajanju (Srbi i Hrvati, Rusi, Belorusi i Ukrajinci), to je isticanje razlika istrajnije ("narcizam malih razlika"). Hrvati se antiorijentalnim "argumentima" uporno distanciraju od Srba (a i jedni i drugi od Bošnjaka), a na sličan način to čine i beloruski i ukrajinski nacionalisti izmišljanjem mitologiziranih priča. Obe nacije dugo su u prošlosti bile pod jakim uticajem ruske kulture, a da bi dokazali postojanje zasebne beloruske i zasebne ukrajinske nacije, graditelji nacije u obe države žestoko su insistirali na tome da je njihova nacionalna kultura bila oduvek različita od ruske. Da sličan odnos prema Srbima imaju Hrvati i Bošnjaci skoro da i ne treba pominjati jer se analogija sama nameće.

Premda globalizaciji smeta nacionalizam, ona ipak podstiče fragmentizaciju i povratak korenima. "Nova prošlost" otkrivena u procesu obnove kapitalizma s kraja 20. veka ne pokazuje samo raznovrsnost lokalnih konjunktura u traganju za identitetom, već nametnute lokalne istorije i mitovi snaže ili kočé raznovrsne puteve ka "demokratskom kapitalizmu". Haos revidiranih sećanja u svim segmentima ne ide na ruku globalizaciji, ali se toleriše, a iz njega mediji izdvajaju i nameću sadržaje koji pravdaju interese novih multinacionalnih i nacionalnih elita. Jedan od načina neutralizovanja demokratski razbuđene nove prošlosti je briselska direktiva o zaštiti manjina. Nacionalizam u vušéartijskom režimu nije moguće zabraniti, ali se zato manjine mogu štítiti. To je novo načelo politike sa prošlošću EU. Nove države je nemoguće sprečiti u izmišljanju prošlosti. Ova je kontekst željenom pravcu razvoja. Savremene balkanske države ipak se razlikuju u pogledu raspolaganja realnom monumentalnom istorijskom prošlošću. Za razliku od neherojske tradicije Slovenije, Makedonije i Federacije BiH, Hrvatska i Srbija obilno koriste srednjevekovnu ratnu prošlost. Bosanski Hrvati mitiziraju svog kralja Budimira, koji se navodno okrunio na Duvanjskom polju (Bosna i Hercegovina) i spore se sa Srbima oko svojatanja Tvrtka Kotromanića (Žanić 2003, 161-203). Hrvatski Leonida" je ban Nikola Šubić Zrinski, a bitka na Krbavskom polju 1493. je "hrvatsko Termopile". Srpska monumentalna geografija sećanja još je bogatija jer, za razliku od drugih balkanskih naroda, raspolaže neuvezenim ratničkim dinastijama (iako su i pragmatički ustanici 1804. nudili srpsku krunu Habzburzima). Nije teško uočiti da je nova

genealogija i geografija sećanja bila aktivni činilac državnog preoblikovanja Balkana krajem 20 veka. Nacionalizovani Knin, Siget, Tomislavgrad, Orašac, Kosovo i Kruševo lako su potisnuli komunističku Belu Crkvu, Sutjesku, Neretvu i Jajce. Poslednji talas službene revizije istorije u Srbiji preko udžbenika oktroisao je sliku nacionalnog antifašizma, sa četnicima kao borbenim jezgrom. Cilj je razbiti tobožnji privid da je dosledni antifašizam na ovim prostorima bio antinacionalističke prirode. Pošto je Tita, kao vođu narodnooslobodilačkog pokreta, teško isključiti iz antifašizma, sada se govori o dva ravnopravna antifašistička pokreta. Ipak Orašac 1804. i Bela Crkva 1941. više ne pripadaju istoj vertikali. Ravna Gora je novooktroisano ustaničko mesto sećanja. Oslobodilački poredak sećanja je sužen i pročišćen – nacionalizovan. Orašac 2004. umesto Gazi Mestana 1989. pomera mesto sećanja kolektivnog identiteta nacije severno od izgubljene "kolevke srpstva". Ritualno sećanje okrenuto je ka novovekovnom političkom, umesto ka mitskom srednjevekovnom mestu sećanja. Mesto sećanja je pobednička buna iz koje je istekla nacionalna država. Ono treba da zameni Kosovo- mesto nacionalne golgote, simbol mitskog kontinuiteta i vaskrsenja iz poraza. Obeležavanje 600 godina Kosovskog poraza 1989. bio je pokušaj nacionalne homogenizacije u cilju centralizacije Srbije i održanja svih Srba u SFRJ kojoj je pretio raspad. Dvestogodišnjica Prvog srpskog ustanka 2004. treba da iznova ojača identitet poražene, prognane i u svetu stigmatizovane nacije u građanskom ratu 1991-95. i bombardovanju 1999. Monumentalizacija bune protiv Turaka treba da povрати veru u državotvornu snagu nacije čije su se državne granice dramatično menjale krajem 20.veka i koja je u neprekinutoj bežaniji i nestabilnim i nedefinisanim granicama ušla u naredno stoleće.

Kod svake retorike izmišljene prošlosti naročitu ulogu imaju simboli odbrane: bedem, štit, vrata, predstraža, i sl. Oni treba da sugeriraju sudbinsku misiju vlastite nacije. Njegoš i Nikolaj Velimirović pisali su o Srbima kao predstraži koja čuva hrišćansku Evropu, a slične metafore obilno su korišćene u raznim periodima hrvatske istorije (Žanić 2003, 167-184; Bakić 2004,68). Kosovo je u *ante murale* smislu kod Srba postalo glavna metafora u kasnijim tumačenjima ključnih istorijskih događaja u 19. i 20.veku i idejno oruđe osveščivanja Srba kao nacije u sklopu drugih evropskih nacija, a za razliku od bedne "raje" iz Otomanskog carstva (Bakić-Hejden 1999).

Na drugačiji način NDH je tumačena kao "predstraža Evrope", ali ne hrišćanske, jer bi se to kosilo sa naporom za integracijom bosanskih muslimana u hrvatsku naciju. Zato se metafora predziđa, ključna u ustaškoj simboličnoj geografiji, ukorenjuje u značenjskom polju bitke s Mongolima na Grobničkom polju, a ne u otporu Turcima. Misija hrvatske legije na istočnom frontu 1940-ih u sklopu osovinskih snaga pravda se kao "bedem provali Azije s boljševičkom najezdom u zapadno-evropski krug". "Opet smo predziđe vjere, sinovi krvavog plota", peva jedan legionar, videći sebe i drugove kao one koji su otišli pod Staljingrad braniti kulturu od "crvene aveti" i biti "novi klanac Termopila" za zapadnu Europu, pa će im na grobovima stajati što i Leonidi (Cit. prema Žanic 2003, 186). Krajem 20. veka sadržaj metafore predziđa opet se menja: sada je Hrvatska demokratski bedem protiv vizantijske Srbije i komunizma. Opirući se ovim politicko geografskim simbolima M.Krleža je, kritikujući svaki militarizam 1926, ukazivao na to da su nacionalni mitovi, zasnovani na apoteozu junaštva, u stvari malograđanska "zaljubljenost u aristokratsku prošlost" : "Da smo '*Ante murale Christianitatis*', to nisu govorili samo nama, nego svim nacionalnim bijedama katoličkim na Dunavu i na Visli, koje su ginule na krvavoj predstraži evropskih interesa, dok se u centru civilizacije bančilo (...) Mi se hvalisavim citiranjem tih glupih laži spuštamo do onog najnižeg stepena provincijalne zatucane svijesti, na kome nam pamet maše repom pred strancima ropski servilno.." (Cit. prema Žanic 2003, 184). Pomenute osećajne mitske istorijske metafore u osnovi sugeriraju pogrešan kontinuitet. Velike države i narodi koristili su ih da bi hrabрили male narode i usmeravali ih protiv neprijatelja velikih (Austrijanci, Britanci i Rusi sokole male slovenske narode). Mali narodi su, s druge strane, stalno pokušavali da stvore imaginarnu monumentalnu prošlost iz manje ili više vazalne istorije (Srbi, Hrvati, Mađari). U hijerarhijski struktuiranim istorijskim epohama kraće faze herojskog otpora smenjivali su dugi periodi vazalstva. Pretvaranje duge vazalne u neprekinutu monumentalnu prošlost jeste karakterističan izvor i ogledalo iskrivljene svesti malih naroda.

Kod rečenog treba imati na umu da su srodne metafore bedema i predziđa vrlo uopštene i rastegljive retoričke forme koje pokrivaju najrazličitije sadržaje: Tito je 11. juna 1952 u Sloveniji opominjao Zapad da FNRJ ima snažnu oružanu armiju i da "stoji kao stijena koja brani i sam Zapad

od SSSR-a i njegovih satelita", a S.Milošević je u svom predizbornom govoru u Beranama, u Crnoj Gori, septembra 2000. godine, opisivao SR Jugoslaviju kao "najistrajniji, najozbiljniji i najopasniji centar otpora u Evropi američkoj antievropskoj tiraniji i Novom svetskom poretku" (cit. prema Antić 2003, 266). Jedva da je potrebno i pominjati da su sadržaj i istorijska funkcionalnost pomenutih apela različiti: premda je u oba slučaja reč o prkosu, prvi je bio bolje proračunat i uspešan, a drugi iracionalan i štetan. Dakle, istorično razmatranje narativnog sklopa i metafora treba da vodi računa o različitim kontekstima i interesima koji se pravdaju sličnim metaforama. Opšte političke metafore često zavode i sugeriraju pogrešan kontinuitet. Osim toga, treba imati na umu da je u pomenutim mitovima prisutan različit udeo istinitog. Pomenuto je da su mali narodi odista katkada bili brana velikih. Što su, pri tome, sami mali narodi misionarski stilizovali vlastitu vazalnu ulogu kao providnosnu misiju, dokaz je s jedne strane sračunate ideologizacije njihovih elita, ali i provincijalne spontano iskrivljene svesti podvlašćenih s druge strane. Uopšte je Balkan bogat teorijskim potencijalom "imperijalizma preko metafore" kao hegemonog ideološkog govora velikih sila. V. Britanija je npr. slikama Balkana snabdevala svoju književnu produkciju i industriju zabave, pa E.Fleming i V.Goldsvorti ovaj odnos nazivaju metaforičkim kolonijalizmom. Na drugoj strani ne manje je upadljiva graničarska retorika kod misionarskog poimanja samih balkanskih naroda. U oba slučaja ideološkog govora raspoznaje se kolonijalna retorika, ali i jaz između između takve slike o sebi (kao bedema i dela Evrope) i načina na koji je Zapadna Evropa opisivala Istočnu i Jugoistočnu Evropu.

Izmišljanje tradicija kod novih država

Da su pomenute metafora predziđa prestale da budu aktuelne kod novih balkanskih država prethodno izlaganje bilo bi samo kritika istorijskog uma. Međutim, one i dalje opstaju kao nužni strukturni segment nacionalističkog poimanja prošlosti koje počiva na anahronizmima, zaboravu, neistoričnosti i izmišljanju. Zato njihova aktuelnost daje ovom izlaganju ideološkokritički ton. Istini za volju objektivnu sliku dublje prošlosti na ovim prostorima teško je dati jer je Balkan bio nerazlučiva mešavina etniciteta koja je u ratovima i osvajanjima menjala strukturu. Otuda i velika uloga mašte kod istoričara koju

je teško dokazati, ali i osporiti. Pri tome važi pravilo da što je priznata državnost mlađa, to je izmišljanje prošlosti prozirnije. Makedonija (BJRM) je 1992. stekla državni suverenitet, uzimajući za osnivački događaj Ilinden i Kruševsku republika iz 1903, iako neki osmanski izvori ovu bunu nazivaju bugarskom (Brunnbauer 2003, 311). Da bi se osavremenila slika ovih zbivanja izuzetnost makedonskog mita o viktimizaciji obrazlaže se time da je makedonski narod bio žrtva prvog masovnog čišćenja na Balkanu nakon Balkanskih ratova (Brunnbauer 2003,314). Ova izuzetnost uklopljena je u mit o izgubljenoj domovini. Slično hrvatskim i slovenačkim revizionistima, i makedonski vide Jugoslaviju kao nametnuto skretanje s puta vlastite nacije. Ipak makedonska historiografija, za razliku od ostalih novih država zapadnog Balkana, ističe beskonkurentsko herojstvo Titove borbe, ali naglasak pomera sa komunista na nekomunističke partizane. Američki antropog K.Braun uočila je da savremena Makedonija gradi vlastiti identitet preko istorijske mašte. Makedonci teško mogu racionalno dokazati poreklo, ali je sigurno da znaju šta ne žele da budu, ni Bugari, ni Srbi ni Albanci ni Grci (Cit. prema Troebst 2001). Zadatak nije bio lak – trebalo je preko noći istorijski utemeljiti novu autarhičnu sliku prošlosti (na vrlo trošnim istorijskim temeljima) koja bi pravdala krhku državnu nezavisnost. Kao ključni osnovni novovekovni državotvorni događaj izabrana je Kruševska republika iz 1903, ali se zato etničko utemeljenje potražilo u Starom veku svojatanjem Filipa i Aleksandra Makedonskog kao autentičnih neslovenskih predaka današnjih Makedonaca. Kao osnovni događaj nove makedonske istorije izabran je Ilinden 1903 (efemerni ustanak protiv Turaka), na koji se nadovezuje tzv. “drugi Ilinden” odnosno Prvo zasedanje ASNOM 1944. i konstituisanje republike Makedonije unutar DFJ. Ovaj događaj tumači se kao direktni kontinuitet Kruševske republike. Do modifikacije ove glavne linije došlo je tek 1998. kada nacionalni konzervativci osvajaju vlast. Oni uvode “Treći Ilinden”. To je 8.12.1991. kada je održan referendum za nezavisnost Makedonije. Makedonski istorijski kontinuitet je iskonstruisan, izričito tvrdi nemački istoričar Stefan Trebst (Troebst 2001). Znatno dublje izmene u poimanju prošlosti odvijaju se na planu tumačenja etničkih korena nacije. Dok su u SFRJ Makedonci bili jedan od južnoslovenskih naroda, već 1991. menja se perspektiva. Makedonska historiografija traži antičke preslovenske korene nacije i nalazi ih kod slavnog Grka Aleksandra Makedonskog koji se prikazuje kao nacionalni heroj.

Makedonski političari su mudro ćutali jer im je odgovaralo svako utemeljenje u prošlosti koje je jaćalo nezavisnost mlade i nepriznate države. Kroji se neslovenska etnićka linija od Starog veka do današnjice. Službeno se govori o asimilaciji i slovenizaciji antićkih Makedonaca, a potom i njihovoj hristijanizaciji. Visoka politizacija makedonske istorije uslovljena je mladošću i neodređenim statusom države i nacije i prekom potrebom da se stvori idejnopolićka legitimnost državi u složennoj i nestabilnoj situaciji. Samo naizgled je neobićno što u ovom potpuno novom i iskonstruisanom sklopu Tito opstaje kao važno istorijska lićnost i to što glavne ulice u više makedonskih gradova, ukljućujući i Skopje, još nose njegovo ime. Tito u Makedoniji nije simbol veze sa multinacionalnom Jugoslavijom, niti znamen socijalizma i južno-slovenstva, već prvi vladar koji je službeno priznao makedonsku naciju. Izmišljena prošlost ne zaboravlja svog legalizatora. Koliko god bilo teško prihvatiti novu makedonsku konstrukciju, treba imati na umu da i grćko svojatanje Makedonije nije lićeno dekretiranih fikcija. Stari Grci su makedonske vladare smatrali varvarima, a ne Grcima, iako je grćkim istorićarima potrebno mnogo hrabrosti da to danas priznaju (Hobsbaum 2003, 18), kao i okolnost da je Solun dugo bio grad u kojoj su Grci bili manjina. U etnićki izmešanim prostorima, rezidualnim obodima bivših imperija, danas je svaka pretenzija na istorijsko pravo nužno maštovita.

Zato je i savremene granićne regione, rubove novih balkanskih država, nemoguće do kraja pravdati istorijskim pravom. Tu jedna nacionalnost gotovo nikada nije trajno prevladavala, pa ova okolnost objektivno pruža široki manevarski prostor raznim izmišljotinama. Ne manje patetićno se u savremenoj albanskoj historiografiji insistira na neprekinutom i kontinuiranom nacionalnom identitetu i »nacionalnoj svesti« počev od Ilira pa sve do današnjih dana. Verovatno je ovde najprozirnije nastojanje za pravdanjem nacionalne države i polaganjem prava na odrećenu teritoriju, odnosno na "albansko tlo". U ovoj politićkoistorijskoj retoriki ne manje su trivijalne figure "ratnika", "legendarnog borca" i "prolivene krvi", koje zajedno sa prethodnim uglavnom funkcionišu u okvirima balkanskog herojskog koda (Berishaj 2001) Od 1990-ih nacionalna istorija više se ne naziva "istorija Albanije" nego "Istorija albanskog naroda", jer je u obrazovne programe svrstana i istorija albanskih oblasti na Kosovu, u Makedoniji i u Crnoj Gori

koje nisu uključene u albansku državu 1913 (Duka 2004, 52). Ova didaktička promena prošlosti ne služi samo polaganju prava na teritoriju nego i pripremi pravdanja pripajanja novih teritorija. U BiH je proces bio obrnut. Pripajanje teritorija obavljeno je 1992-1995, a nakon toga usledilo je njegovo pravdanje. Poslekomunistički mitovi o prošlosti konstruisani su nakon građanskog rata iz tri jasna i do kraja prepoznatljiva ekskluzivna posezanja za BiH kao vlastitim nacionalno-konfesionalnim lenom. U prvom slučaju je to velikosrpska (karađordjevićevska ili radikalska) ideja o delu srpskih zemalja, u drugom velikohrvatska ideja (starčevićanska, ustaška ili tuđmanovska) o hrvatskom nacionalnom prostoru, a u trećem slučaju je oživeo bošnjački (SDA) hegemonizam kao bosanski recidiv islamskog naftnog i populacijskog buma. Ovde važi pravilo da bez entiteta nema identiteta (D. Lovrenović). Nove mitske slike prošlosti prihvaćene su kao sastavni deo službenog pamćenja uprkos tome što kritička historiografija upozorava da se bosansko srednjovekovlje ne može uklopiti ni u jednu od tri vladajuće nacionalističke slike prošlosti, kako zbog toga što se Bosna daleko duže razvijala kao rezidualni okrajak moćnih država nego kao zaseban politički i kulturni entitet, tako i zbog činjenice da je bosanskohercegovačka istorija bivala izložena neprestanim diskontinuitetima, snažnim idejnim i verskim prožimanjima i konverzijama. Svuda su intelektualci iz akademija nauka aktivno učestvovali u politizaciji prošlosti (Milosavljević 2002; Žanić 2003), pa je na Balkanu banalizacija istorije tekla u spoju "vrhunske" učenosti i rata. Malo je istoričara uspelo da se odgovorno izdigne iznad strasti politike identiteta, tj. do hladnog prikazivanja prošlosti izvan vrućih osećanja Mi grupe.

Doduše i van Balkana prošlost se koristi kao pravo na prostor. Mitovi o spasavanju Drugoga svuda su sredstvo razgraničavanja zasebne prošlosti i osiguravanja označivača granice. Što je država manja to joj je važnije spoljno priznanje (Srbiji više nego Francuskoj, a ovoj potonjoj opet više nego Rusiji), a vazalnost u traženju ove vrste legalnosti takođe je srazmerna snazi države. Ovde treba samo dodati da mitove o vlastitom značaju mogu stvarati i drugi, a ne sama nacija. Prema britanskom istoričaru Lafenu (Laffan), Srbija je u Prvom svetskom ratu bila branitelj hrišćanstva i civilizirane Evrope. Srbi su "oduvijek davali sve od sebe da služe hrišćanstvu, jer je njihova zemlja na samoj kapiji civilizirane Evrope" (Cit. prema Kolsto

2003, 33). Na sličan način je i Čerčil pružao podršku beogradskim pučistima marta 1941, a kasnije Titu. Ipak su češći negativni mitovi o Balkanu koji počivaju na tvrdim stereotipima Zapada.

Šarolika istraživačka struja M. Todorove, pokazala je kako su tokom ratova za nasledstvo Jugoslavije zapadni politički lideri dugo koristili mit o izuzetno krvožednim balkanskim narodima kao izgovor za nedostatak aktivnog angažmana i za sugeriranje civilizacijske nadmoći Zapada. Balkan je krajem 20. veka postao metafora haosa i time moćno sredstvo nove neokolonijalne retorike (Bjelić, Savić 2003). Slika naravi balkanskih naroda i hegemonu predstava u svetu o njihovoj civilizacijskoj ili varvarskoj prošlosti uvek je pretežno zavisila od sposobnosti njihovih vodećih krugova da se uklope u interese velikih sila. Sam Balkan još uvek je rastegljiva metafora, u pojmovnom i geografskom smilu. Meternih je govorio da Azija počinje na *Landstrasse* (naistočnija ulica Beča), a razna razgraničenja Balkana (koja su išla su linijom Save do Zagreba, a onda po Kupi i na kraju preko Gorskog Kotara do Rijeke), prisutna su u 19. veku u austro-ugarskoj geografiji. Hrvatski nacionalisti su ovu granicu pomerili do Drine, a Balkan je bio pretežno politički, a ne geografski. Najčešće je Balkan tuđin u evropskoj kući, unutrašnji "drugi" koji vređa i izaziva svojom pretenzijom da bude deo Zapada, kao i svojom očiglednom sposobnošću da dramatično utiče na zapadnu istoriju (E.Fleming). Sarajevo 1914. i 1992-95. jeste dramsko mesto sudara Zapada, Balkana i Orijenta. O tome svedoči geografska metafora propalog susretanja: "Sarajevo je mesto gde je Istok pružio ruku Zapadu, a ovaj je nije prihvatio".

Uprkos stigmatizovanju od strane Zapada balkanski narodi još neguju metaforu granice ističući da vlastita nacija predstavlja najistaknutije uporište odbrane Zapada. U martirološkoj verziji mit *ante murale* dobija mesijanske prizvuke: nacija se doživljava kao kolektivni Isus Krist, koji svoj život žrtvuje za druge (Colsto 2003, 29). Tako su kod raznih verzija antiorijentalnog mita Austrijanci prikazani kao nezahvalni prema vlastitim spasiocima - graničarima: Poljacima, Hrvatima, Mađarima, Slovencima ili Srbima. Slovenačka nacionalna proza iz 19. veka sadrži motive spasavanja Beča od Turaka (Baskar 2003), a sličan motiv prisutan je i u "Seobama" Miloša Crnjanskog. Prisustvo

pomenutog motiva Baskar je pokazao na stilizaciji književnog junaka Martina Krpana, lukavog i hrabrog slovenačkog seljaka koji je na megdanu savladao nasilnika Brdavsa i spasao Bečlije. Ovim likom M. Levstik je postavio obrazac pisanja nacionalne proze ne za gradsku buržoaziju, niti za niže seosko plemstvo plemstvo, nego za seoske priče. Drevna legenda o istarskom gorostasu Velom Joži (socijalnom i nacionalnom simbolu slobodnog hrvatskog Jadrana), koju je zapisao Vladimir Nazor, sličan je primer hrvatske izmišljene oslobodilačke prošlosti. Kod Kosovskog mita takođe postoji opomena na nezaborav stradanja kao na izvor oslobodilčkih pregnuća, osvete i nacionalnog identiteta. U svakom mitu struktuiranom po biblijskom obrascu sećanje je imperativ koji obavezuje na lojalnost kolektivu (zajednička vera, žrtve, borba). Što su u sećanju prisutniji osećajni sadržaji (smrt, krv, žrtva) to njegova upotreba ima naglašeniji harizmatički ton, a nepridržavanje imperativa sećanja lakše je prokazati kao izdaju. Sadržaji neharizmatičke politike sećanja (npr. radne pobeđe) brže blede i teže se pamte. Politika osmišljava vezu prošlosti i sadašnjosti. Taj smisaoni sklop je koherentna priča o prošlosti i sadašnjosti, koja nastoji da objasni kako se sadašnjost nastavlja na prošlost. Potrebe sadašnjice su osnova kohezivnosti i selektivnosti i ključ objašnjenja ove veze. U krizi se potrebe sadašnjice lakše vezuju za "autentično" tumačenje prošlosti. Nešto jeste tako, ukoliko veruješ u to.

Prisustvo mitova ukazuje na snažni tradicionalizam, pa otuda Slovenci tvrde da oni nemaju mitove. Ljubljanski publicista Igor Mekina tvrdi da je upravo ovo poricanje jedan od najvećih mitova u osamostaljenoj Sloveniji. Štaviše, slovenačka istorija mitova u saglasnosti je sa »južnoslovenskim modelom osloboditeljstva« (Mekina 2001). Da je u ovom pogledu Slovenija neodvojiva od Balkana svedoči nova podela »istorijskog razvoja naroda« na četiri faze. Prva obuhvata period naseljavanja i zlatnog doba slovenačkog narodnog jedinstva. Sledi vojno-politički, ali ne i kulturni poraz u borbi protiv jačih suseda i viševjekovna podređenost u koju spada i 73-godisnja »jugoslovenska etapa«. Tek krajem 20 veka, »stečena je u borbi« konačna nezavisnost. Borba protiv Turaka i njihove najeзде ojačala je osećaj pripadnosti hrišćanskoj Evropi. U to doba nastale su najpoznatije slovenačke mitske priče o životu »ispod đona« stranih zavojevača. Tokom XX veka, »mit o katoličkoj Sloveniji« bitno je oslabljen, iako se kroz ritual »posvećenja

slovenačkog naroda Majci Božjoj« od 1992. godine Katolička Crkva trudi da ga obnovi i ponovo učini aktuelnim (Mekina 2001).

Mladi slovenački nacionalizam izmislio je još polovinom 19. veka M. Krpana, koji je u nacionalnu književnost uključen početkom 20.veka, a 1990-ih postao je nacionalna ikona, politički i turistički (Baskar 2003), na sličan način kao i Veli Jože. Dok su stranci moćni i brutalni, Krpan je lukav, a Veli Jože prostodušni hrvatski div (Profaca 1998). Krpan je više nalik jevrejskom Davidu nego srpskom Kraljeviću Marku, a njegovo tumačenje kao buntovnika ili kompromisera zavisilo je od situacije, upozorava Baskar. Na sličan način je i Veli Jože, buntovnik protiv nasilja nad hrvatskim primorskim živiljem, bio deo oslobodilačke komunističke, ali i nacionalističke hrvatske lektire. Kad je breme tuđinskog nasilja postalo nepodnošljivo - bilo da se lomilo preko leđa ubogog istarskoga kmeta ili bivalo natopljeno krvlju i znojem "galiota" - Veli Jože se probudio iz toga sumanutoga sna i oslobodio ih jarma mletačke vlastele (Profaca 1998). Ipak su Slovenci svoju legendu raznovrsnije koristili od Hrvata verovatno otuda što su bili oskudniji u nasleđu ove vrste. Po jednom savremenom tumačenju Krpan je simbol pragmatičnog zaštitnika nacionalnih interesa u Beču: "Šteta što Milošević i Bin Laden nisu čitali Krpana". Po drugom maoističkom tumačenju Krpan je bio lenjinist koji je pobedio Brdavsca, orijentalnog despota. Brdavs je kod Slovenaca bio stranac-gorostas, nalik Beču. Priča o Krpanu više je široki rastegljivi okvir u kom se mogu isticati razne vrline Slovenaca u raznim vremenima, širi od konkretnog lika (Baskar 2003). Naravno da je za pragmatično tumačenje prošlosti okvir funkcionalniji što je gipkiji, jer je samim prihvatanjem istog lika, uprkos njegovom različitom tumačenju, već olakšana određena saglasnost. Drugim rečima i različitim tumačenjem i akcentiranjem aktivnosti istog izmišljenog lika - simbola moguće je, uprkos raznolikosti, uspostaviti jedinstvo.

Uprkos tome što je Levstik bio kulturni nacionalista, M.Krpan je uklapan i u oprečna lojalistička habzburška tumačenja (Baskar 2003). Naravno da su nacionalistička tumačenja mitskih predanja jača od nadnacionalnih, iako izvor dopušta oba čitanja. Lojalističko tumačenje Krpana bilo je najnepopularnije u socijalističkoj Jugoslaviji kad je Krpan bio tumačen kao metafora i simbol

buntovnog slovenstva. Baskar uočava da se nakon 1991. Krpan koristi na različit način: još uvek se tumači kao buntovnik ali i "kompromiser", što se u mladoj državi više jednoznačno ne osuđuje. Tako je lojalističko tumačenje Krpana bilo nepopularno i 1991, kada se Slovenija ocepila od Jugoslavije, pa joj je bila nužna i herojska prošlost. Sa ulaskom u EU Krpan prestaje da bude funkcionalan kao heroj, a mit o Krpanu danas je prisutniji u ironičnom nego u autentičnom antiorijentalnom *ante murale* sklopu.

Mitovi s jedne strane opstaju u obličju dugih procesa, ali imaju i aktivnu aktuelnu funkciju. Martin Krpan je pomeren od graničarskog simbola bitke za Sisak na simbol nacionalne pobeđe 1993. Instrumentalizacija ovog simbola prisutna je u usmenoj tradiciji, narodnoj kulturi, ali i u graničarskom, habzburškom i nacionalističkom mitu. Dugi proces izmišljanja i reakcentovanja prošlosti može se pratiti jedino ako se poznaju protivrečnosti svake njegove etape. Ipak, za razliku od drugih balkanskih mitova, kod slovenačkih nema apela na oslobađanje tzv. slovenačke »etničke kolevke«, koja je u periodu od 10. do 12. veka teritorijalno sužena na jednu trećinu prvobitne države. Kao surogat još 1980-ih rođen je novi mit "Evropa zdaj". Mekina zapaža da je izgrađen na istoj mitskoj osnovi koja je u Sloveniji oduvek prisutna o suštinskoj civilizacijskoj razlici Slovenaca od naroda južno od Kupe. Stari sadržaj danas nije više toliko uklopljen u katolički misionarski sklop, nego više u novu neobuzdanu veru o udruženoj Evropi bez granica i u žargon nove epohalne svesti. Nedostatak herojske tradicije kompenzuje se kulturtregerstvom i sintagmom o "četiri miliona slovenačkih vrednih ruku".

Retrospektivni fatalizam: deterministički okvir izmišljanja prošlosti

Izmišljene prošlosti novih država zapadnog Balkana ne mogu se razumeti bez uočavanja osnovnog sklopa u kom se tumači slom bivše zajedničke države SFRJ. To je retrospektivni fatalizam, deterministički sklop bliži mitskom pamćenju nego kritičkoj historiografiji: Jugoslavija se tobože nužno morala raspasti, nije bilo alternative. Ova teza se na različite načine obrazlaže. Ovde bi trebalo skrenuti pažnju na to da slika prošlosti ne zavisi samo od potreba današnjice, nego i od poimanja istorijskog determinizma.

Još je Niče uočio da postoje tri načina tumačenja istorije: monumentalno, antikvarno i kritičko (Niče 1979, 18-21) . Kada je u pitanju npr. Tito, na monumentalan način štitila je njegov lik komunistička historiografija, antikvarnom poimanju nacionalnog, u kojem je Tito uljez, vraća se historiografija nakon sloma socijalizma, a treće kritičko je ponajmanje moguće instrumentalizovati. Ovde treba samo dodati da je prostor za izmišljanje kod pomenute tri verzije različit. Izmišljanje nove prošlosti najlakše teče unutar herojskog monumentalnog poimanja nacionalne prošlosti. Možda je suviše podsećati da kritičko poimanje socijalističke prošlosti, nije monumentalno ni antikvarno, tj. ne govori o njoj kao o dobu totalitarnog mraka, niti neguje nostalgicna sećanja na socijalističku prošlost, već nastoji da proceni racionalnost socijalizma u vlastitom dobu i aktivnu ulogu različitih sećanja na socijalizam nakon smene epoha. Drugim rečima, zbivanja i ličnosti jesu uticajna, ali aktivnu ulogu imaju i izmišljene slike koje se o njima stvaraju. Tito nije bio upropastitelj, nego vešt državnik koji je i grešio. Titov kult je u socijalizmu imao kosmopolitsku, ali i konzervativnu ulogu, a nakon sloma socijalizma demonizacija Tita bila je važan segment razbuđenih nacionalizama i samorazumljiva premisa svih dodatnih izmišljanja. Iako Tita treba posmatrati u sklopu njegovog vremena, uvek imati na umu i ulogu njegove slike u savremenosti. Tek oba aspekta čine celinu Titove uloge. Hermeneutika bi mogla da pomogne razumevanju smisla grupa i pojedinaca u Titovom dobu, a kritika ideologije treba da objasni upotrebu Tita danas.

Naravno da nove izmišljene istorije ne vode računa o pomenutom oprezu, nego pretežno brane fatalističko tumačenje sloma SFRJ. Nacionalisti svih boja rado tvrde da je slom SFRJ bio neizbežan, i da će ova država u istoriji ostati *tabula rasa*, tj. period iza čega nije ništa ostalo. U sklopu novog retrospektivnog fatalizma Tito, kao simbol SFRJ, javlja se kao autoritarni ili totalitarni vladar koji je išao istoriji “uz nos”. Tome nasuprot, u manjini su mišljenja koja upozoravaju da je u slomu SFRJ bilo dosta kontingentnog, nepredvidljivog i slučajnog. Kontingentnost je mogućnost drugačijeg poimanja događanja, ali i nemogućnost da se zbivanje izvede iz globalnog sklopa prethodne situacije. Uključivanje kontingentnosti omogućuje da se retrospektivna iluzija fatalizma prevlada, ali bitno narušava narativni kontinuitet izmišljene prošlosti. Premda je malo ko predvideo slom Jugoslavije, ipak su vrlo brzo nakon tog događaja, skoro svi slom shvatili kao neizbežni sled (Jović 2003, 91-92). U domaćoj misli o društvu prevladava retrospektivna iluzija fatalizma. Desilo se, navodno, ono što se moralo desiti. Oslobođanje od premisa koje nisu dozvoljavale mogućnost sloma i učvršćivanje novih premisa, po kojima se slom mogao videti znatno ranije, zbilo se gotovo preko noći. Ova konverzija gotovo podjednako je prisutna u nauci i političkoj kulturi. Niko nije priznavao iznenađenje u svojim prognozama, jer bi time doveo u sumnju vlastiti “dosledni” pristanak uz novo. Svaka sumnja u trošnost starog je u poslejugoslovenskom poretku sećanja lako etiketirana kao nostalgična iluzija. Novim antikomunistima “bilo je sve jasno” još poodavno i ova naknadna svest još jedan je dokaz nove pravovernosti. *Ex post facto* svest o nužnom slomu socijalizma i Jugoslavije učvršćuje se pod pritiskom društveno prihvatljivog novog sklopa izmišljanja i glačanja prošlosti. Imperativi novog pamćenja, posredovani grupnim i ličnim interesima, glačaju društveno prihvatljivu verziju prošlog lišenu kontingentnog koja neretko ide do isključive dogme: “Još za vreme Tita Jugoslavija je bila mrtva”. Premda malo ko ima dokaza da je ranije sumnjao u postojanost socijalizma i Jugoslavije, novi “dokazi” se u aktuelnom poretku sećanja lako konstruišu. Put u propast socijalizma je *ex post facto* lagodno i jednodimenzionalno konstruisan, jednako kao što je ranije *ex ante* bio zacrtan put u propisanu komunističku budućnost. Antikomunistički pogled na prošlost nije manje isključiv od ranije ortodoksne komunističke vizije budućnosti. Eshatološko mišljenje ne trpi diskontinuitete, niti različite faze ili

kontingentnost. Dominira lagodni teleološki obrazac naknadne pameti. Socijalizam se briše iz istorije nacije, više to nije organski deo prošlosti. To je totalitarni režim uvezen spolja. Komunističke vođe su stranci koji su se na vlasti održavali uz pomoć terora, partije i SSSR-a. Godina 1945. je tobože radikalni prekid nacionalnih istorija, a komunisti su narode razdvojili od tradicije. Tito je, naprosto, uljez. Kao što je ranije propast kapitalizma proglašavana sudbinom, tako je i danas propast socijalizma proglašena za neizbežnu i nužnu. Kod novog poretka sećanja prepoznaju se prerušeni ili modifikovani obrasci ranijih ortodoksija. Retrospektivni fatalizam je strukturni kontekst poslesocijalističkog izmišljanja prošlosti.

Period proveden u Jugoslaviji nacionalisti u novim državama Zapadnog Balkana danas tumače kao doba nacionalne i ideološke porobljenosti. Kriteriji istorijske normalnosti iz temelja su izmenjeni. U prvi plan izbila je iskonstruisana napetost između jugoslovenstva i nacionalne države. Za nosioce prvog proglašeni su stranci (katolici u srpskom ili komunisti u hrvatskom revizionizmu). Odbacivanjem jugoslovenstva kao ideje nametnute spolja spontano se normalizuju razne nacionalističke struje, sve do kvislinških i fašističkih. Ovo je katkad otvorena, a katkad latentna namera prerade istorije. Markiranjem novih ključnih sudbonosnih "unitarnih" katastrofalnih tačaka (1918. i 1945.) automatski su rehabilitovani i proglašeni patriotskim do juče stigmatizovani šovinistički zaokreti. Istorija Jugoslavije odvaja se od istorija njenih nacija, a ovi tokovi prikazuju se kao asimetrični i nesrećno izmešani paralelni, ali radvojeni istorijski procesi. U poređenju sa tobože nesrećno propuštenim šansama stvaranja nacionalnih država još krajem Prvog svetskog rata Jugoslavija ispada kao unazađujuća tvorevina. Bila je to tobože paternalistička država lažne nacionalne jednakosti. U celini uzev, propast Jugoslavije i razvijenog socijalizma ispada kao nužna istorijska pobeda prava nad nasiljem, prirodnih nacionalnih država nad veštačkim višenacionalnim tvorevinama, ili tržišne nad komandnom ekonomijom. Normalizovani nacionalizam je u novom poretku sećanja izmenio i vrednovanje višenacionalne Jugoslavije. To više nije državna zajednica srodnih naroda, već nasilna i veštačka tvorevina. U tom sklopu i njen prvi vladar A.Karađorđević shvaćen je kao žrtva protivnika neprirodne države, a drugi vladar, Tito, kao dželat njenog najbrojnijeg naroda. U Hrvatskoj su žrtve Stjepan Radić i A.Hebrang, a dželati Srbi i komunisti. Prerađena martirologija je moralna osnova izmišljanja ili prerade prošlosti.

Pored uzroka trebalo bi reći nešto i o posledicama nove izmišljene prošlosti. "Teško opterećeno sećanje" čine oživljene uspomene na masovna međunacionalna ubijanja, dok se demonizira poluvekovni relativno beskonfliktni period mira u socijalizmu. Ustoličene su nove hegemonne perspektive u čijem su središtu "bolna mjesta sećanja" (Jasenovac, Blajburg, Kočevski Rog) a izbrisana doba međunacionalne saradnje. Nova "oslobodilačka kultura sećanja" je na hazardan i osvetnički način selektivnu prošlost povezala sa konkretnim i trajnim predrasudama o Drugome: najčešće

beskompromisna kultura sećanja projektuje uvek krivicu na druge, proglašava vlastitu naciju za žrtvu da bi legitimisala pravo na naknadu ili je oslobodila odgovornosti za zločine u minulom građanskom ratu. Da je prevladala samokritičnost tipa "svi smo krivci" (Havel), ili "treba poći od zlodela koja je moj narod počinio" prostor za izmišljanje slavne nacionalne prošlosti na Zapadnom Balkanu bio bi drastično sužen. Još nije sazrela svest da je bolja istina koja škodi nego mit koji godi. Bez otvorenog suočavanja sa prošlošću nema obnove poverenja niti saradnje. Lako je pojmljivo da se kod "teško opterećenog sećanja" racionalna istorija teško probija, jer osećanja vezana za minula zbivanja ne slabe. Srbi su opsednuti Jasenovcem, Hrvati Blajburgom, a Bošnjaci Srebrenicom. Večno prisutna daleka prošlost (kosovski poraz, gubitak hrvatske državnosti u Srednjem veku), a zatim i bliža (ustaški zločini, četnička etnička čišćenja) ne blede, zato što oživljavanje ovih neuralgičnih mesta sećanja jeste skopčano sa pravdanjem raznovrsnih aktuelnih interesa. Obnova sećanja može biti vrlo burna i konfliktna, a Balkan na raskršću dva stoleća primer je živog brisanja razlike između mita i istorije. Danas smo suočeni sa tržištem prošlosti koja nas zabavlja, politizira i traumatizira. Naravno da nije lako naći prikladnu *ars memorativa*, tj. veštinu sećanja da se budućnost oslobodi tereta prošlosti a da se istovremeno prošlost ne zaboravi. To je problem historiografske kulture u čijem središtu ne treba da bude buđenje eksplozivnih, revanšističkih strasti, nego njihovo stišavanje. U idejnoj neutralizaciji razornih, najčešće šovinističkih strasti, važno je suočavanje sa iracionalnostima Mi grupe koju historiografija osmišljava. Krajem 20. veka, Balkan je suočen s restauracijom presocijalističke nacionalne i konfesionalne svesti. Nije to prosvetiteljski odnos koji uči iz iracionalnosti prošlosti, nego pre pragmatična fikcija rastegnute sadašnjice, koja iz prošlosti izvodi kriterije identiteta, uglavnom mitske i žrtvene. Izmišljenu prošlost treba osporavati dok je u fazi formiranja. Što vreme odmiče i što se upornije ponavlja izmišljena prošlost, slabi njen fiktivni karakter pa se lakše prihvata kao autentična.

Fazit

U istraživanju su primenjene Hobsbomove teze o socijalnom banditu i o izmišljanju tradicija kod tumačenja iskrivljavanja prošlosti na Zapadnom Balkanu. Prošlost je iskrivljavana u službi različitih grupnih i klasnih interesa, a srodna naracija (forma) pokrivala je najrazličitije sadržaje. Prošlost su

izmišljale elite i podvlašćeni, u cilju klasnog i nacionalnog oslobađanja: levičarske i desničarske, projugoslovenske i nacionalističke. Važno je uočiti da je konfliktni potencijal izmišljanja bio različit.

Najkonfliktinije verzije su samosvojnost nacija Zapadnog Balkana istorijski pravdale i time se među sobom razgraničavale. Za razliku od projugoslovenskih slika prošlosti, koje su isticale faktore zajedničke ugroženosti i zajedničke neprijatelje (hegemone imperije), danas su prioritetni oni sadržaji prošlosti koji navode pripadnike raznih nacija da druge vide kao različite. Ako smo različiti, onda su nam različiti i neprijatelji, pa nas i osećajna komponenta prošlosti, pored saznajne, dodatno razdvaja. Ukoliko nas ne spaja mržnja prema istom neprijatelju, utoliko je i ljubav među nama slabija. Uprkos iznova podeljenoj prošlosti i novim likovima, koji su za jedne heroji, a za druge zločinci, kao i oprečnim spoljnim neprijateljima, opstaje vrlo sličan obrazac međusobnog razgraničavanja i instrumentalizacije prošlosti (Milosavljević 2002, 321-325), koji ubedljivije skreće pažnju na srodnost naroda Zapadnog Balkana, nego na njihove razlike. Prikazivanje vlastite nacije kao žrtve jedne i istovremenog spasioca druge imperije, vere ili konfesije s druge strane jeste svedočanstvo provincijalnog kompleksa istorijske svesti malih naroda i njihove iluzije u mogućnost nezavisnog i ravnopravnog razvoja samo u obliku etnički čistih država.

Na Balkanu nisu sve nove državne tradicije jednostavno izmišljene nego su češće dorađivane i domišljane stare. Ne radi se toliko o izmišljanju nove prošlosti koliko o izboru i saobražavanju starih sadržaja novim naracijama. Antiorijentalizam je još uvek važan rastegljivi ideološki okvir izmišljanja prošlosti, a graničarstvo njen misionarski segment. Do kraja balkanskih ratova bila je to odbrambena ideologija slovenskih naroda protiv Osmanskog carstva. Nakon osnivanja Kraljevine SHS 1918. antiorijentalizam kod Hrvata više nego kod Slovenaca delom prelazi u antisrpstvo (Bakić 2004, 509-510), ali i dalje ostaje okvir izmišljanja i rekonstrukcije prošlosti i isticanja naročitih zasluga malih balkanskih naroda za očuvanje zapadne civilizacije. Slični simboli, prisutni kod različitih naroda, svedoče o sličnom nacionalističkom osmišljavanju prošlosti.

Odavno je poznato da je nacijama i etničkim grupama neophodna homogena prošlost. Bez nje bi bilo nemoguće stvoriti identitet i solidarnost.

Zajednička prošlost stvara kontinuitet i jedinstvo u iskustvu koji su nužni za integraciju grupe. Nema identiteta bez kontinuiteta. Zajednička prošlost grupe iskazuje se u priči koja stvara epistemičnu osnovu postojanja grupe. Ispričano kolektivno sećanje iskazuje istoriju prošlosti grupe. Verovanja u kolektivno sećanje tvore priču, stvaraju osećaj trajne veze sa prošlošću, objašnjavaju sadašnjost i služe kao osnova za planiranje budućnosti. Kolektivno sećanje nije nužno istinito viđenje prošlosti, već više funkcionalno, tendenciozno i selektivno organizovanje prošlosti koje pomaže održanje i funkcionisanje grupe. Kolektivno sećanje je deo samopoimanja i identiteta članova grupe. Ono je jedinstveno, distinktivno i i ekskluzivno (D.Bar-Tal). E.Hobsbom je pokazao da su tradicije kao važan društvenointegrativni segment pamćenja izmišljane. Tradicije, ceremonijali i jubileji treba da obezbede kontinuitet sa prošlošću. To su idejne osnove mobilizacije članova grupe. Što je prostor više opterećen prošlošću, to raste značaj vizije javnog neprijatelja u konstruisanju osnovne priče. Oko neprijatelja se dramski centrira slika prošlosti, neprijatelj je mehanizam redukcije složene prošlosti, kriterij odbira sadržaja iz prošlosti i osećajni potencijal prerađene prošlosti. Nacionalni neprijatelji (Turci i Nemci) dugo su bili kostur balkanskih oslobodilačkih mitova i kolektivnog pamćenja koje je uticalo i na historiografiju. Pamćenje utiče na naučno istraživanje prošlosti ne samo kao istraživački prioritet nego i kao pozadina osećajnih mesta sećanja. Osim spoljnih bili su aktivni i unutrašnji socijalni neprijatelji (buržoazija, birokratija), a danas su komunisti sinonim istovremenog nacionalnog i socijalnog neprijatelja. Što je kriza akutnija to je prisutnija spremnost da se različiti neprijatelji spoje u jednog jedinstvenog. Izmišljena homogena prošlost tu je ubedljiviji primer od diferencirane i višeslojne istorijske slike.

Literatura:

Antić, Ana (2003), Evolucija i uloga tri kompleksa istorijskih mitova u srpskom akademskom i javnom mnjenju u poslednjih deset godina, u *Historijski mitovi na Balkanu*, str. 259-290

Bakić Jovo (2004), Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918-1941, Zrenjanin, Gradska narodna bibl. "Ž.Zrenjanin".

Bakić – Hejden, Milica (1999), Kosovo : Vanvremena metafora sred vremenitog prozivanja Nova srpska politička misao, god. VI , br. 3-4, str. 185–200.

Baskar, Bojan (2003) Ambivalent Dealings with an Imperial Past: the Habsburg Legacy and new Nationhood in Ex-Yugoslavia
<http://www.oeaw.ac.at/sozant/workpaper/band010.pdf>

Bjelić, D.,Savić, O. (ur.) (2003), Balkan kao metafora: između globalizacije i fragmentacije (prevod s engleskog), Beograd, Beogradski krug.

Berishaj, Anton (2001),Opasna banalnost mitotvoračke delatnosti, Republika, br.268.

Brunnbauer, Ulf (2003), Drevna nacionalnost i vjekovna borba za državnost: historiografski mitovi u Republici Makedoniji (BJRM), u Historijski mitovi na Balkanu. 291-328.

Duka, Valentina (2004), Reflections on the Past in Albania in the 1990s, u Brunnbauer, Ulf (ed.) (Re)Writing History – Historiography in Southeast Europe after Socialism, Münster, Lit Verlag.

Fleming, Kathryn (2001), Orijentalizam, Balkan i balkanska istoriografija, Filozofija i društvo XVIII

Goldsvorti, Vesna (2003) Invencija i In(ter)vencija: retorika balkanizacija, u D.Bjelić, O.Savić (ur.), Balkan kao metafora, str. 42-57.

Historijski mitovi na Balkanu - Zbornik radova (2003), Istorijski Institut, Sarajevo.

Hobsbaum, Erik (2003), O istoriji – O teoriji, praksi i razvoju istorije i njenoj relevantnosti za savremeni svet (prevod s engleskog), Beograd , Otkrovenje (1.Edit. 1997)

E.Hobsbom,T.Rejndžer ur.(2002), Izmišljanje tradicije (prevod s engleskog), Beograd, Biblioteka XX vek.

Jeisman, Karl-Ernst (2002), Geschichtsbilder: Zeitdeutung und Zukunftsperspektive, Aus Politik und Zeitgeschichte B 51-52/2002

Jović, Dejan (2003), Jugoslavija – država koja je odumrla, Zagreb, Prometej.

Konerton, Pol (2002), Kako društva pamte (prevod s engleskog), Beograd, Samizdat (1.Edit. 1989).

Mekina Igor(2001), Mitovi se događaju drugima, Republika, br.268.

Mendelzon, Manuel (2002), Reinventing the Gaucho: Civilization, Barbarism and the Mythic Argentine Cowboy
<http://www.ausmcgill.com/idssa/latitudes/pdf/gaucho-mendelzon.pdf>

Mihelj, Sabina (2003), Continuities and Discontinuities in Contemporary Mass Media Discourses in Slovenia: Back to 19th Century?' Cahiers de l' Echinox: Symbolic Geographies / Géographies symboliques, Vol. V (2003), pp. 115-136. (Cluj, Budapest)

Milosavljević, Olivera (2002), U tradiciji nacionalizma, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd.

Niče, Fridrih (1979). O koristi i šteti istorije za život (prevod s nemačkog), Grafos Beograd 1979 (1.Edit.1874)

Profaca,Bruno (1998), Dobri div Hrvatskoga Jadrana – Priče o Velom Joži, Hrvatsko slovo, god IV, br 152. 19.03.1998

Riegel, Klaus-Georg (2000), "Inventing Asian Traditions: The Controversy Between Lee Kuan Yew And Kim Dae Jung," *Development and Society* , Volume 29 Number 1.

Shida, Kiyoshi (1999) (Yokohama)
The Shintoist wedding ceremony in Japan: an invented tradition
Media,Culture, Society, Vol 21 (No 2), p.195-204.

Slatta,Richard (2004) Eric J.Hobsbaw's Social Bandit: A Critique and Revision, *Contracorriente* Vol 1., No.2, pp. 22-31.

Straub, Jürgen (1998), *Geschichten erzählen, Geschichte bilden. Grundzüge einer narrativen Psychologie historischer Sinnbildung*, u J.Straub (hg.), *Erzählung, Identität und historisschen Bewusstsein*, Frankfurt, Suhrkamp S. 81-170.

Troebst, Stefan (2001), Historical Politics and Historical "Masterpieces" in Macedonia before and after 1991, *New Balkan Politics - Journal of Politics* (ISSUE 6)

Walton John (2000),*Narrative, Action, and Collective Memory: The Production of California History* (2000)

<http://www.sscnet.ucla.edu/soc/groups/ccsa/walton.PDF>

Zerubavel E. (2003), *Calendars and History: A Comparative Study of the Social Organization of National Memory*, Forthcoming in Jeffrey K. Olick (ed.), *Memory and the Nation* (Durham, NC: Duke University Press) 2003.

<http://www.sscnet.ucla.edu/soc/groups/ccsa/zerubavel>

Žanić, Ivo (2003), *Simbolički identitet Hrvatske u trokutu raskrižje-predziđe-most*, u *Historijski mitovi na Balkanu* str.161-203.